

Škola, ideje a hodnoty ve věku tl;dr

Esej

Zdeněk Ježek

Zdeněk Ježek
Škola, ideje a hodnoty
ve věku tl;dr

MEZI ŽÁNRY
SVAZEK 6

Zdeněk Ježek

Škola, ideje a hodnoty ve věku tl;dr

Esej

MUNI
PRESS

Vydání díla je podpořeno Vzdělávací nadací Jana Husa
a práce byla vytvořena v rámci programu Grant Husovy nadace.

Knihu recenzovali:

doc. Mgr. Pavel Pospěch, Ph.D.

Mgr. Jan Tlustý, Ph.D.

prof. PhDr. Tomáš Janík, Ph.D., M.Ed.

© 2023 Masarykova univerzita

© 2023 Text Zdeněk Ježek

© 2023 Layout Jakub Konvica

ISBN 978-80-280-0396-8

ISBN 978-80-280-0395-1 (brožováno)

7	Předmluva
9	Kapitola první Škola, literatura, svět
17	Kapitola druhá Teze
23	Kapitola třetí Neutralita školství je neuskutečnitelným snem posttotalitního étosu
31	Kapitola čtvrtá Jednoduché myšlení může být špatné myšlení
41	Kapitola pátá Je načase dát si pozor na zdravý rozum
51	Kapitola šestá Rozumět společnosti nelze přímo, ale skrze metafory
61	Kapitola sedmá Nepřestávat myslet, začít důvěřovat
69	Kapitola osmá Nevím
75	Zdroje

Čemu věřit ve světě, který svým obyvatelům nabízí záplavu informací, názorů a postojů? Disponuje školní vzdělávání nástroji, které umožní se v této záplavě vyznat? Pomůže používání zdravého rozumu v boji proti dezinformacím? A nejsou metafory záplavy a boje použité v předchozích větách jazykovým prostředkem, který modifikuje smysl celého sdělení a posouvá jeho vnímání od racionality směrem k emocionalitě?

Následující text naznačuje způsoby, jak by bylo možné o těchto otázkách uvažovat. Nepředkládá definitivní odpovědi – tím by vyvracel sám sebe – ale soustředí se na zachycení několika témat, která se objevují v diskusích o vzdělávání, jeho smyslu nebo jeho vztahu ke společnosti.

Pět záměrně kontroverzně formulovaných tezí se pohybuje v prostoru, který je vymezen čtyřmi perspektivami: vzděláváním, společností, (politickou) ideologií a (uměleckou) literaturou. Společnost je nejširším rámcem, v němž se realizuje smysl vzdělávacích aktivit. Vzdělávání je vnímáno jako prostředek výchovy, tedy utváření občanů jakožto členů společnosti, nikoliv jen jako transfer vědomostí. Úzce se tím dotýká otázky hodnot a postojů, obecněji řečeno ideologií, na jejichž základě jednotliví společenští aktéři jednají.

A proč literatura? Umělecký text může sloužit jako vhodný materiál na několika úrovních: literární díla často tematizují hodnotové otázky a literární historii není možné vnímat mimo její společenský rozměr. Principiální omezenost informací poskytovaných uměleckým dílem učí čtenáře uvažovat, tvořit hypotézy a postupně je zpřesňovat. Zároveň vede k uvědomění si vlastních limitů: často nám k přesvědčivým závěrům prostě chybějí potřebné informace.

V době, kdy se značná část života přesouvá do digitální sféry, dokáže literární dílo rozvíjet cenné kognitivní dovednosti – soustředěnost a schopnost zpomalit. Svým komplexním charakterem je pak jakousi protiváhou tendencí ke zjednodušování problémů, polarizaci a hledání jednoduchých řešení.

Esej je určena širokému okruhu čtenářů, kteří se zamýšlejí nad problematikou vzdělávání a nad perspektivami českého školství. Obsahově má nejbliže k tématům, která se dotýkají sekundárního cyklu, nejedná se však o příručku výhradně pro středoškolské pedagogy – zkoumané otázky mají obecnější relevanci.

Škola, literatura, svět

Mladý muž zavrtěl udiveně hlavou. „Je vás ale opravdu škoda k takovým nechutným klukovským pranicím. Vždyť byste snad mohli měřit svoji odvahu a sílu někde jinde a jinak. Což nemáte opravdu nic užitečnějšího a zábavnějšího na práci, než se toulat po ulicích a rvát se?“

„A co máme tedy dělat?“ ptal se rozpačitě Vilík, protože takhle s nimi ještě nikdo nemluvil.

„Ah – nu, ovšem!“ usmál se trochu opovržlivě neznámý. „Jste jako většina zdejších chlapců. Dovedete číst knížky s nemožnými příhodami, umíte se dívat na cizí dobrodružství v biografu – ale sami? Kromě praní nedokážete a neprožijete nic, protože se nikdy nedostanete dále než na konec své ulice.“

Zatvářil se velmi tajemně a pokračoval:

„Vím o mnoha krásných dobrodružstvích, lepších než ty vaše věčné rvačky nebo běhání po biografech. O takových, při nichž byste musili ukázat svou odvahu, chytrost a vytrvalost. Opravdu krásných dobrodružství... ale na to vše jste tady moc pohodlní a také trošku nespportovní.“

[...]

„Zvláštní člověk,“ pravil Jirka zamýšleně místo odpovědi. „Nazval nás sice skoro hlupáky, ale má vlastně pravdu. Podívej se jen: Co jsme už přečetli knížek o klucích tak starých jako my – no, a zažili jsme my sami něco z toho, co jsme četli? Kromě nějaké té rvačky nic, docela nic.“

„No – ano,“ odporoval Vilík a prohlížel přitom Jirkův roztržený kabát, „v knížkách se leccos napíše, ale tatínek povídal, že to obyčejně není pravda.“

„Ale mohla by to být pravda, Vilíku,“ řekl Jirka slavnostně. „Jen kdybychom chtěli! Což nám neřekl ten člověk před chvílí, že ví o mnoha dobrodružstvích? Jistě v tom něco bude...“ [1, s. 8–9]

Platón v Ústavě a v Zákonech uvažuje o roli umění ve společnosti a dochází ke striktnímu závěru: umělecké dílo, které napodobuje události odehrávající se v reálném světě, je v porovnání se světem idejí a naším světem na nejnižší úrovni. Jako pouhá napodobenina napodobeniny si nezaslouží, abychom mu věnovali svou pozornost: ta by měla být upřena k originálu, nikoliv kopii. Umělecké dílo navíc podněcuje emoce, čímž odvádí svého příjemce od racionálního uvažování. Většina uměleckých děl proto nemá v rozumem řízené obci místo.

Vypravěč Foglarova románu *Hoši od Bobří řeky* předkládá obdobnou úvahu. Jeho hrdinové svůj dosavadní život strávili pouze tím, že si o různých dobrodružstvích jen četli, ale neprožívali je. Jsou uvězněni v pasti nicnedělání, protože je ani nenapadne, že by mohli být aktivními činiteli svých životů. Každodenní svět okolo nich jim přijde příliš obyčejný v porovnání s příběhy v knihách či biografu a „nemožné příhody“, které se v nich dějí, jsou nedosažitelné právě proto, že jsou nemožné. Svět příběhů a svět života je neslučitelný, první je z druhého nedosažitelný.

V dobrodružných příbězích sice mohou vystupovat postavy nelišící se od čtenářů, ale jejich činy jsou neskutečné právě proto, že se nacházejí v příběhu. Čtenář tak upadá do paralýzy: dal by cokoliv za to, aby mohl zažít podobné příhody jako hrdinové jeho oblíbených knih, ale zároveň to považuje za nemožné. Fikce ve svém zúženém slova smyslu – jakožto příběh, který se nestal – proto působí jako sebenaplnující se proroctví. Příběh popsany ve fikci se neodehrál a odehrát se nemůže, protože je popsany ve fikci. Hrdina je hrdinou právě proto, že koná činy, které běžný člověk nedokáže. Pokud hrdina koná běžné, uskutečnitelné činy, je to právě jeho fikční status, který čtenáře přesvědčí o tom, že ani tyto činy ve svém životě dělat nemůže – nebo nemusí.

Do stereotypního života obou hlavních hrdinů, Vilíka a Jirky, naplněného jen bezútešnou prací ve škole, rvačkami a potulováním se po ulicích, jako *deus ex machina* vstoupí postava Rikitana, o deset let staršího studenta medicíny, který chlapcům začne nezištně věnovat téměř všechny svůj volný čas. Pod jeho vedením oba hlavní hrdinové radikálně změni své chování, hodnoty i prožívání každého dne a začnou žít život, o kterém dosud jen četli a snili. Otázka vztahu života a literatury se v příběhu objevuje pravidelně a vždy z ní vychází lépe život – například ve chvíli, kdy jeden z hrdinů odhalí, kdo byl tajemnou Zelenou příšerou: „Byl to hezký detektivní příběh a přitom docela opravdový – nejen čtený z nemožné knížky.“ [1, s. 137]

Na závěr ukázky se oba hlavní hrdinové dotýkají – sice jen letmo – tématu důvěryhodnosti literárního díla, respektive umění a médií obecně. Pokud by příběh hochů od Bobří řeky vznikl o několik desítek let později, bylo by možné předposlední odstavec ukázky považovat za postmoderní žert a neskrývané zpochybnění sebe sama. Spisovatel Jaroslav Foglar píše knihu, kde hned zpočátku nabádá čtenáře, aby nečetli knihy a nedůvěřovali jim. Není proto možné věřit ani románu, který nás k této nedůvěře vede. Foglar – nejspíš nevědomky – začal své vyprávění variací na tzv. paradox lháře, jeho záměr však byl jiný, totiž výchovný: na následujících stranách formuluje ideál dospívajícího chlapce a neustále své čtenáře vybízí k tomu, aby se tomuto ideálu pokusili vyrovnat. Při psaní svých románů vycházel z konkrétních zážitků, které se přihodily skautským oddílům pod jeho vedením, možná proto je nepovažoval za „nemožné knížky“, ale spíše za napodobitelný záznam skutečnosti.

Symbolem počátku jednadvacátého století by se mohlo stát slovní spojení „dezinformační exploze“.¹ Ve vzrůstající míře dochází k oslabování tradičních institucí garantujících pravdivost informací – školství, vědy a médií.² Stejně tak podléhá proměně i samotný jazyk – výrazy jako „tradiční“ či „pravdivost“, použité v předcházející větě, získávají výrazný emocionální náboj, jsou redefinovány a jejich původně neproblematicky pozitivní konotace a asociace jsou zejména v posledních letech relativizovány.

1 Punková skupina Visací zámek již v roce 1994 zpracovala toto téma ve stejnojmenné písni v albu Jako vždycky. Zejména pasáž „je lepší nevědět / než stát se obětí / tohohle prokletí / našeho století“ působí o třicet let později silně vizionářsky. Srov. [2].

2 Z výzkumů Centra pro studium veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR lze vyčíst postupně se snižující důvěru v média v posledních dvaceti letech. Srov. [3].